

عوامل اجتماعی تأثیرگذار در کاهش فرزندآوری

فاطمه جباری^۱

چکیده

در عصر حاضر محیط خانواده‌ها بنا به عوامل گوناگون دچار تغییر و دگرگونی شده است، یکی از این تغییرات آشکار در رابطه با کاهش فرزندان است که خانواده‌های ایرانی نیز از این قاعده مستثنی نبوده و در گذر زمان از تعداد فرزندان خانواده‌های ایرانی نیز کاسته شده به طوری که امروز با رشد منفی جمعیت مواجه می‌باشد و از آنجا که فرزندآوری یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های علم جمعیت و از جمله موضوعاتی است که در حوزه مسائل اجتماعی، توجه زیادی را به خویش معطوف داشته است بنابراین هدف اصلی مقاله حاضر بررسی عوامل اجتماعی تأثیرگذار در کاهش فرزندآوری می‌باشد که ضمن بیان این عوامل در نهایت سعی می‌شود راهکارهایی نیز برای جلوگیری از آن ذکر گردد. پژوهش حاضر به صورت توصیفی-تحلیلی و به روش کتابخانه‌ای گردآوری گردیده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سیاست کنترل و تنظیم جمعیت، افزایش سن ازدواج، افزایش میزان طلاق، کاهش تمایل به فرزندآوری در میان زنان در اثر نفوذ فرهنگ غربی و تبلیغات رسانه‌ای از مهم‌ترین عوامل اجتماعی کاهش فرزندآوری می‌باشد.

واژگان کلیدی: خانواده، فرزندآوری، کاهش فرزندآوری.

^۱. طلبه سطح ۲، حوزه علمیه صادقیه، تبریز.

مقدمه

انسان اصالتاً موجودی اجتماعی است و اولین و پایدارترین این زیست جمعی با ازدواج و تشکیل خانواده آسان می‌گردد. خانواده نهاد اجتماعی جهان شمولی است که به رغم کوچک بودن دارای آثار و کارکردهای پر دامنه زیستی، روانی، دینی، آموزشی، تربیتی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است یکی از کارکردهای مهم تشکیل خانواده تولید مثل است که بقای نوع بشر را تضمین می‌کند.

فرزندآوری در سراسر تاریخ از کارکردهای مهم خانواده بوده است. ترغیب خانواده‌ها به داشتن فرزند کمتر، سبب شده تا والدین در عمل به یک یا دو فرزند اکتفا کنند. داشتن فرزند کمتر پدیده جدیدی نیست؛ اما در جامعه ما در هیچ زمانی مانند اکنون فراگیر نبوده است. خانواده در اسلام دارای اهمیت فراوانی است و در میان آموزه‌های اسلامی نیز، نه تنها به داشتن فرزند کمتر توصیه نشده، بلکه با آن مخالفت و با رعایت شرایط دعوت به ازدیاد نسل شده است، به گونه‌ای که در قرآن کریم تکثیر نسل به عنوان یکی از مهم‌ترین اهداف ازدواج معرفی شده است. با توجه به توضیحات ارائه شده اهمیت موضوع انتخابی به اهمیت موجودیت خانواده‌ها و در نتیجه پایداری جامعه با بررسی عوامل اجتماعی اثرگذار در کاهش فرزندآوری در خانواده‌های ایرانی بستگی معناداری دارد.

با توجه به اینکه در آیات و روایات متعددی به تشکیل خانواده و فرزندآوری و تکثیر اولاد توجه فراوان و تاکید ویژه شده است اما با گسترش فرایندهای مدرنیته و تحت‌تأثیر قرار گرفتن افراد جامعه، بسیاری از جنبه‌های زندگی از جمله نگرش خانواده‌های ایرانی به فرزندآوری تغییر کرده است و نتیجه‌ی این تغییر به طور محسوس در کاهش تعداد فرزندان خانواده‌های ایرانی در دهه‌های اخیر قابل مشاهده است و این کاهش تعداد فرزندان می‌تواند منجر به کاهش میزان جمعیت شود که در نتیجه‌ی این امر مشکلات زیادی برای جامعه به وجود خواهد آمد. بنابراین با توجه به مقتضیات زمان این ضرورت ایجاد می‌شود تا با توجه به نیازمندی‌های اجتماعی و مشکلات به وجود آمده در روند تنظیم جمعیت و خانواده فعالیت‌هایی در راستای پیشگیری از این مشکل اجتماعی صورت بگیرد. لذا پژوهش مورد نظر می‌تواند هر

چند کوچک راهگشای برخی از مشکلات جامعه می‌تواند باشد و هدف نهایی این پژوهش بر شمردن عوامل اجتماعی مؤثر در کاهش فرزندان در خانواده‌های ایرانی می‌باشد که از جمله‌ی آنها عبارت‌اند از: ۱- نگاه جوانان به فرزندآوری در عصر مدرنیته؛ ۲- بالا رفتن سن ازدواج؛ ۳- فرزندآوری مانعی برای اشتغال و تحصیل و ۴- تبلیغات رسانه‌ای می‌باشد که در نهایت می‌توان با ارائه‌ی راهکارهای "اسلامی" مناسب جهت پیشگیری از گسترش عوامل مورد نظر به هدف نهایی دست یافت.

با توجه به توضیحات داده شده این سوال مطرح می‌شود که عوامل اجتماعی مؤثر در کاهش فرزندآوری چیست؟ عامل سیاست کنترل موالید چه تأثیری در کاهش فرزندآوری دارد؟ آیا مشکلات اجتماعی مانند بالاتر رفتن سن ازدواج و افزایش طلاق در کاهش فرزندآوری تأثیرگذار است؟ نگرش زنان به فرزندآوری چگونه است و چه تأثیری در کاهش فرزندآوری دارد؟ تبلیغات رسانه‌ای چه تأثیری در کاهش فرزندآوری دارد؟

درباره‌ی موضوع مورد نظر و اهمیت آن مطالب زیادی مطرح شده و مقالات و پژوهش‌هایی در این راستا صورت گرفته و کتاب‌هایی نیز نوشته شده است که در اینجا به چند مورد از آنها اشاره خواهد شد.

مقاله «تغییرات نسلی ارزش فرزند و رفتار فرزندآوری زنان پیش و پس از انقلاب اسلامی» نوشته سجاد اوجاقلو و همکاران، به سال ۱۳۹۳ به شماره ۳ در مجله علمی-پژوهشی زن در فرهنگ و هنر به چاپ رسیده است که در آن نویسندگان تغییرات نسلی را با بیان مسئله «کاهش فرزند» مورد بررسی و پژوهش قرار می‌دهد و برخی از عوامل اجتماعی مربوط به زنان از قبیل فرزند مانعی برای اشتغال زنان، فرزند مانعی برای تحصیل زنان و ... را در راستای کاهش فرزندان در خانواده‌های ایرانی برمی‌شمارد. امتیاز مقاله مورد پژوهش نسبت به مقاله مورد مطالعه بررسی همه جانبه عوامل اجتماعی مؤثر در کاهش فرزندآوری می‌باشد.

کتاب فرزندآوری در سبک زندگی اسلامی نوشته مسلم شوبکلای، که به مسئله‌ی کنترل جمعیت از جهات گوناگون می‌پردازد. و به بحران‌های ناشی از کثرت و کاهش جمعیت و ... را مورد بحث قرار می‌دهد که در گردآوری مقاله مورد پژوهش می‌تواند مؤثر واقع شود.

۱. مفهوم‌شناسی

ابتدا قبل از هر چیز باید مفاهیم اساسی موجود در مقاله مثل واژه «خانواده»، «فرزندآوری»، «کاهش فرزندآوری» مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

۱-۱. خانواده

خانواده در لغت و اصطلاح: خانواده در لغت به معنای اهل خانه و اهل البیت، و خانه، و خیل خانه و دودمان و خاندان، و قبیله بزرگ و مشهور و طایفه نامدار و جلیل القدر، و طایفه نجیب و یا قدیم^۱ است و و خانواده در اصطلاح در زمره‌ی عمومی‌ترین سازمان‌های اجتماعی است و بر اساس ازدواج بین دست کم دو جنس مخالف شکل می‌گیرد و در آن مناسبات خونی واقعی یا اسناد یافته به چشم می‌خورد.^۲ ساده‌ترین، کوچک‌ترین و قدیمی‌ترین شکل جامعه انسانی «خانواده» است.^۳ خانواده کوچک‌ترین واحد بنیادی جامعه نوین است.^۴ در تعریفی دیگر، خانواده عبارت از روابط جنسی معین و بادوامی است که تولید اطفال و پرورش آن‌ها را به عهده دارد. بحث در این زمینه گسترده است، اما آنچه مسلم است این است که خانواده از مجموعه‌ی افراد تشکیل می‌شود و قسمتی از شبکه بزرگ‌تر به نام جامعه است.^۵

۱-۲. کاهش

کاهش در لغت و اصطلاح: کاهش در لغت به معنای کاهیدن، کاستن، (اسم مصدر) کم-شدگی، نقصان مقابل افزایش است و در اصطلاح به کم شدن اشاره دارد.^۶

۲. مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در کاهش فرزندآوری

یکی از عرصه‌هایی که در این سال‌ها دستخوش تغییر و تحولات بسیار شده است، فرزندآوری و روند رشد جمعیت است. کاهش جمعیت در گرو کاهش تعداد فرزندان

۱. نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج ۲، ص ۱۳۱۹؛ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ص ۱۰۷۸.

۲. ساروخانی، جامعه‌شناسی، ص ۱۳۱.

۳. محمدحسین بهشتی و دیگران، شناخت اسلام، ص ۹۵.

۴. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ماهنامه معرفت، ش ۶۴، فروردین ۱۳۸۲.

۵. خالقی، ازدواج و بهداشت روانی، ص ۱۱.

۶. معین، فرهنگ فارسی، ص ۷۹۳.

می‌باشد و اغلب در مباحث اجتماعی مورد بحث قرار می‌گیرد و نیازمند بررسی بیشتری می‌باشد لذا برخی از مهم‌ترین عواملی که در کاهش فرزندآوری در اجتماع مؤثر می‌باشند را می‌توان چنین برشمرد:

۲-۱. سیاست کنترل موالید

از جمله مباحث مهمی که از چند دهه گذشته به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و نیز در سایر کشورهای اسلامی مطرح شده، موضوع جمعیت و کنترل باروری و موالید در میان مسلمانان است. این موضوع از آن جهت اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که به بحث کنترل جمعیت از نگاه دینی و فقهی چه در سطح خرد و چه در سطح کلان (پذیرفتن اصل سیاست‌های جمعیتی از سوی دولت‌های مسلمان و حکومت دینی) می‌پردازد. تاریخ جمعیت‌شناسی، همه ادیان الهی، به ویژه دین اسلام را طرفدار افزایش جمعیت و مشوق فرزندآوری زیاد قلمداد می‌کند.^۱ همانطور که در روایات و در آیات قرآنی نیز به مهم اشاره شده است و پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله درباره ازدیاد فرزندان می‌فرمایند: «تَنَاجَحُوا تَنَاسَلُوا تَكْثُرُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسَّقَطِ؛ ازدواج و تولید نسل کنید و زیاد شوید که من در روز قیامت به شما مباحثات می‌کنم؛ حتی به طفلی که سقط شده باشد.»^۲ البته دیدگاه گسترش نسل و افزایش جمعیت در اسلام امروزه با سیاست‌های کنترل موالید در تضاد می‌باشد.

با توجه به اینکه تا اوایل قرن بیستم، رشد جمعیت در میان مسلمانان به ویژه شیعیان ناچیز بوده است، بحث کنترل جمعیت و سیاست‌های جمعیتی سطح ملی و به صورت کلان وجود نداشته است. مباحث کنترل موالید و جلوگیری از باروری و عزل آن، بیشتر در قالب مسائل فردی و مسائلی نظیر تعیین تکلیف شرعی، فقهی و جواز شرعی آن مطرح بوده است. با ورود به قرن بیستم و توسعه دانش بهداشت و علوم پزشکی و کنترل مرگ‌ومیرها و افزایش حجم جمعیت جهان، مسئله کنترل موالید و سیاست‌های جمعیتی در سطح کلان مطرح گردید و بسیاری از دولت‌ها این مسئله را به عنوان یک ضرورت در دستور کار سیاست‌های ملی خود قرار دادند.^۳

^۱ . روح‌افزا، بحران جمعیت در ایران، ۲۴.

^۲ . مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۴، ص ۱۶۹؛ رضائی، چهل حدیث فرزند بیشتر، ص ۱۲.

^۳ . روح‌افزا، بحران جمعیت در ایران، ص ۲۵.

کنترل جمعیت به صراحت مخالفت نموده و در کتاب رساله نکاحیه، کاهش جمعیت را ضربه‌ای سهمگین بر پیکر مسلمین می‌داند. ایشان سیاست کاهش جمعیت را توطئه صهیونیسم و غرب علیه مسلمانان می‌داند. آنچه بدبینی‌های علمایی همچون مرحوم آیت‌الله طهرانی را دامن زده است کمک‌های صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی و سازمان‌های نظیر سازمان ملل متحد به کشورهای جهان سوم برای کنترل جمعیت می‌باشد. به عنوان مثال، مدیر اجرایی صندوق جمعیت ملل متحد گفته است: «بانک جهانی ۱۵۰ میلیون دلار به عنوان وام برای بهداشت و تنظیم خانواده در ایران اختصاص داده است».^۱

قرآن کریم بیان نموده است: «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ؟» مسلماً شیطان می‌خواهد با شراب و قمار، میان شما دشمنی و کینه [سخت] اندازد، و از یاد خدا و نماز بازتان دارد؛ آیا شما [از این امور با همه زیان‌ها و خطراتی که دارد] خودداری خواهید کرد؟^۲

با توجه به آیه مطرح شده می‌توان گفت که امروز شیطان از طریق رسانه‌های غربی به دل و جان افراد، خانواده‌ها و بخصوص نسل جوان نفوذ نموده و باعث تضعیف ایمان و سرگشتگی آنان شده است و آنان را در اجرای اصول دینی دچار تردید نموده است.

بنابراین می‌توان نفوذ فرهنگ غربی و پذیرش آن از سوی افراد جامعه را یکی از عوامل اصلی کاهش فرزندآوری در خانواده‌های ایرانی ذکر نمود که از طریق تبلیغات رسانه‌ای در روح و جان افراد نفوذ می‌کند و آنها را به سوی خواسته‌های خودخواهانه سوق می‌دهد لذا یکی از راهکارهایی که برای پیشگیری از جریان تبلیغات سوء می‌توان ارائه نمود توجه به فرهنگ‌آفرینی رسانه‌ای است که از طریق تلویزیون و برنامه‌های داخلی می‌توان برنامه‌سازی نمود؛ زیرا رسانه‌ها با ایجاد چارچوب‌های تجربه و نگرش‌های کلی فرهنگی، افراد را در تفسیر و سازمان‌دهی اطلاعات یاری می‌دهند و

^۱. همان، ص ۲۵؛ حسینی طهرانی، محمدحسین، رساله نکاحیه، ص ۴۲.

^۲. مائده: ۹۱.

شیوه‌هایی را پی‌ریزی می‌کنند که افراد به وسیله آن می‌توانند زندگی اجتماعی را تفسیر کنند.^۱

^۱ . بافکار، حسین، پدیده فرزندسالاری و رسانه، ص ۱۳۵، مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران؛ آنتونی گیدنز، جامعه شناسی، ترجمه: منوچهر صبوری، ص ۴۷۹.

نتیجه‌گیری

برخی از مهم‌ترین نتایج بدست آمده از مقاله مورد پژوهش عبارتند از:

- سیاست کنترل موالید که ابتدا در کشورهای اروپایی برنامه‌ریزی شد و سپس در سایر کشورها از جمله ایران مورد اجرا قرار گرفت و همین امر باعث کاهش سطح باروری و سطح جایگزینی باروری در ایران گردید.

- در دین اسلام همواره به ازدواج حلال و به موقع تأکید شده در حالی که امروزه به امر ازدواج بی‌توجهی می‌شود؛ این بی‌توجهی سبب افزایش فساد در جامعه و کاهش فرزندآوری شده است. طبق بررسی‌های صورت گرفته هر ساله بر تعداد مجردین زن و مرد افزوده می‌شود و تعداد زنان مجرد که در سنین بالای مرحله ازدواج هستند بیش از مردان می‌باشد.

- همانطور که بیان شد امروزه نگرش‌های منفی نسبت به طلاق کاهش یافته و پذیرش آن از سوی خانواده‌ها و اجتماع در حال افزایش است و این امر به خودی خود میزان طلاق را افزایش می‌دهد و با توجه به اینکه اکثر طلاق‌ها در ۵ سال اول زندگی اتفاق می‌افتد بنابراین تمایل به فرزندآوری در میان خانواده‌ها کاهش می‌یابد.

- عواملی چون تغییر نگرش اشخاص، جستجوی هویت زنانه در خارج از خانه، نفوذ مدرنیته و نان‌آور شدن زنان، فردگرایی و توجه بیش از حد به خود از جمله مواردی هستند که باعث کاهش تمایل زنان به فرزندآوری شده است که اجتماع نیز در تشدید این عوامل مؤثر می‌باشد.

- تبلیغات گسترده و برنامه‌ریزی شده از سوی کشورهای غربی که افکار خانواده‌ها و بالاخص جوانان را تحت کنترل خود قرار دادند و نفوذ افکار فمینیستی از طریق رسانه‌های خارجی و سایر راهها در روح و روان افراد جامعه ریشه دوانده و آنها را به مرور زمان به سوی خواسته‌های خود متمایل می‌کنند و یکی از این تبلیغات در رابطه با کنترل و تنظیم جمعیت می‌باشد که با اصل افزایش جمعیت از سوی مسلمانان منافات دارد و البته تبلیغات آنان بیشتر جلوه می‌کند و مورد پذیرش قرار می‌گیرد بنابراین باعث کاهش فرزندآوری بین خانواده‌های ایرانی می‌گردد.

فهرست منابع و مآخذ

• قرآن

الف) کتب فارسی

۱. آنتونی گیدنز، جامعه شناسی، ترجمه: حسن چاوشیان، تهران: نشر نی، ۱۳۸۷.
۲. ابوت پاملا - والاس کلر، درآمدی بر جامعه شناسی نگرش های فمینیستی، ترجمه: مریم خراسانی و حمید احمدی، دنیای مادر، ۱۳۷۶.
۳. جاودانی، نیاز، اسرار زنان موفق، تهران: کتاب درمانی، ۱۳۹۱.
۴. جمعی از نویسندگان، «تبلیغ ۳ مدیریت سیاسی»، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم: رمضان، ۱۴۲۴ هـ.ق.
۵. حسینی، حاتم، درآمدی بر جمعیت شناسی اقتصادی - اجتماعی و تنظیم خانواده، همدان: دانشگاه بوعلی سینا، ۱۳۸۱.
۶. حسینی بهارنچی، سیدمحمد، آیین همسر داری و آداب زندگی در اسلام، قم: عطر عترة، ۱۳۸۵.
۷. حسینی طهرانی، محمدحسین، رساله نکاحیه: کاهش جمعیت ضربه ای سهمگین بر پیکر مسلمین، تهران: نشر علامه طباطبائی، ۱۳۸۹.
۹. روح افزا، فرشته، بحران جمعیت در ایران: ریشه ها، پیامدها و راه های مقابله، تهران: خبرگزاری فارس، ۱۳۹۵.
۱۰. رضانی، احمد، چهل حدیث فرزند بیشتر، قم: زائر - آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام، ۱۳۹۲.
۱۱. ساروخانی، باقر، جامعه شناسی خانواده، بی تا، بی نا، ۱۳۷۹.
۱۲. شیخاوند، داور، «آسیب شناسی اجتماعی»، تهران: نور، ۱۳۵۰.
۱۳. صدیق اورعی، غلامرضا، بررسی مسائل اجتماعی ایران، انتشارات خوشه، ۱۳۷۰.
۱۴. فرجاد، محمدحسین، مشکلات جوانان، دفتر تحقیقات انتشارات بدر، بی تا.
۱۵. منصورنژاد، محمد، مسأله زن، اسلام و فمینیسم (در دفاع از حقوق زنان)، تهران: برگ زیتون، ۱۳۸۱.
۱۶. محمدحسین بهشتی و دیگران، شناخت اسلام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۷. معین، محمد، فرهنگ فارسی یک جلدی محمدمعین، تهران: نشر سرایش، ۱۳۸۰.
۱۸. نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، ج ۵، تهران: خیام، بی تا.

ب) کتب عربی

۱۹. حرعاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه (کتاب نکاح)، بیروت: احیاء التراث، ج ۱۴، ۱۴۱۴ق.
۲۰. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء، ج ۷۸، بی تا.
- (ج) مقالات - فصلنامه ها و نشریات
۲۱. افرا، هادی؛ ایار، علی؛ الیاسی، مجید، دانش، یونس، «اهمیت فرزندآوری در جامعه فردگرا (مورد مطالعه شهر بجنورد)»، علوم اجتماعی: نشریه پژوهش نامه زنان: تابستان ۱۴۰۱، سال سیزدهم، شماره ۲ (ISC).
۲۲. بافکار، حسین، پدیده فرزندسالاری و رسانه، قم: مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۴۳.
۲۳. خالقی، رحمت الله، ازدواج و بهداشت روانی، نشریه معرفت: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، جلد ۶۴.
۲۴. جمعی از نویسندگان، «مجموعه مقالات دومین همایش مردم سالاری دینی»، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۸.
۲۵. دفتر پژوهش های فرهنگی وابسته به مراکز فرهنگی سینمایی، حیات اجتماعی زن در تاریخ ایران، ج ۱، دفتر اول، قبل از اسلام، ۱۳۹۰.
۲۶. سرایی، حسن، «گذار جمعیتی دوم با نیم نگاهی به ایران»، نامه انجمن جمعیت-شناسی ایران، شماره ۶، ۱۳۸۷.
۲۷. ساروخانی، باقر؛ میرمحمدزائی، سیده زهرا؛ سرایی، حسن، «جهانی شدن و تحولات جمعیتی خانواده ایرانی»، علوم اجتماعی: نشریه زن و مطالعات خانواده، شماره ۳۵، بهار ۱۳۹۶.
۲۸. کلانتری و همکاران، «بررسی جامعه شناختی گرایش به فرزندآوری و برخی عوامل مرتبط با آن (مورد مطالعه: جوانان متأهل شهر تبریز)»، جامعه شناسی کاربردی، س ۲۱، پیاپی ۳۷.
۲۹. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ماهنامه معرفت، قم: نشریه معرفت، شماره ۶۴، فروردین ۱۳۸۲.
۳۰. ندری ابیانه، فرشته، «خانه داری، اشتغال و زنان ایرانی»، فصلنامه بانوان شیعه، سال سوم، شماره ۹، ۱۳۸۵.